

Hazai Samu

(1851–1942)

Családi háttér és tanulmányok

Kohn Samu a Gömör vármegyei Rimaszombatban született 1851. december 26-án, zsidó vallású családban. Eredeti családnevét 1876-ig használta, amikor is kikeresztelkedett, és azt Hazaira magyarosította. Apja, aki gazdag szeszyáros és nagykereskedő volt, Rimaszombatban hat gimnáziumi osztályt, majd Budapesten kereskedelmi akadémiát végeztetett fiával. Kohn Samu tanulmányai befejezése után apja vállalatának egyik fiókjánál ügyvezetőként dolgozott.

Kassán ismerte meg jövőendő hitvesét, Juhász Máriát, akit 1886. november 4-én oltárhoz vezetett. Házasságából három gyermek származott: Ilona, a legidősebb, az 1893-ban született Béla (aki az első világháborúban a magyar királyi 1. honvéd huszárezred hadnagyaként hősiessé küzdött a különböző harctereken, 1915 nyarán súlyosan megsebesült, majd felépülése után, mint repülőtiszt, a balkáni hadszíntér albán arcvonalán küzdött 1918 őszéig, ahol hősi halált halt) és az 1896-ban született Miklós, aki az első világhéges során zászlósként vett részt a harcokban.

Hazai Samu a fegyveres erő elvárásainak és a kor szokásainak megfelelően több nyelvet is használt a mindennapokban, így magyarul és németül tökéletesen beszélt

és írt, szlovák és francia nyelven pedig a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt (ez néhány száz kifejezés ismeretét jelentette, amelyek segítségével az adott tisztszóban már érintkezni tudott katonáival a szolgálat napi ellátása során).

Katonatiszti pályafutása

Hazai Samu egyike volt azoknak a polgári származású katonatiszteknek, akik szolgálatuk csaknem egész idejét az 1868-ban létrehozott, a dualizmus időszakában a történelmi Magyarország területéről kiegészült, az osztrák–magyar szárazföldi fegyveres erő második vonalát képező, a magyar politikusok és közvélemény által egyaránt önálló magyar haderőnek tekintett magyar királyi Honvédségnél töltötték, tehetségüket a haderő azon részénél kamatoztatták. Katonatiszti pályafutását középiskolai tanulmányai befejezése után, 1873. április 1-jén a gömöri 51. számú honvédtáborban, besorozott honvédként kezdte. 1873. június 6-án zászlóaljírnokként címzetes tizedessé, majd 1873. november 9-én címzetes szakaszvezetővé léptették elő. Tiszti ambícióit realizálandó, 1873–1874-ben kitűnő eredménnyel végezte el a budapesti magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát. 1874. október 1-jén címzetes őrmesterré, 1874. november 1-jén hadapróddá, 1876. január 1-jén hadapród-tiszthelyettesé, 1876. május 1-jén pedig hadnaggyá és századparancsnokká nevezték ki az 51. honvédtáborban, szolgálatát közben Jolsva, Budatin, Ógyalla, Besztercebánya településeken állomásozott. 1878–79-ben a honvéd Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát fejezte be Budapesten jeles, majd 1879 novemberétől 1881 novemberéig a bécsi császári és királyi Hadiiskolát, a közös vezérkar szakiskoláját végezte jó összeredménnyel.

A Hadiiskolán megszerzett tudását hamar kamatoztatni tudta, hiszen 1881. november 1-jétől vezérkarba beosztott tisztként, a magyar királyi 78. honvéd gyalogdandár parancsnokságán segédtisztként szolgált Sátoraljaújhelyen, ahol 1883. május 1-jén főhadnaggyá léptették elő. A gyakorlati vezérkari szolgálat elsajátítására 1883. december 1-jén a császári és királyi VI. hadtestparancsnokság vezérkari osztályára osztották be Kassán. Azután 1884. október 1-jétől a III. honvédkerületi parancsnokság segédtiszthelyettese volt Kassán. Hazai 1886. október 1-jétől a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályán teljesített szolgálatot Budapesten. Abban az időszakban gyorsan lépett előre a katonai hierarchiában. 1888. május 1-jén 2. osztályú, 1889. augusztus 18-án pedig 1. osztályú századossá nevezte ki az uralkodó beosztásában. 1889. október

1-jétől a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia hadseregszervezet- és harászattanára lett Budapesten, oktatóként is kipróbálhatta magát, és emellett részt vehetett a jövődő honvédtisztek nevelésében is. Tanítványai visszaemlékezései szerint lebilincselő előadó volt. 1889 és 1893 között tanári munkája mellett a legjelentősebb magyar nyelvű korabeli katonai folyóirat, a *Ludovika Akadémia Közlönyének* a szerkesztői feladatait is ellátta, nyilvánvalóan kiváló tehetsége okán. 1893. október 1-jén a kassai magyar királyi 9. honvéd gyalogezredhez vonult be csapatszolgálatra, ahol 1894. május 1-jétől a 3. zászlóalj megbízott parancsnoki feladatait látta el Eperjesen. 1894. november 1-jétől a magyar királyi III. honvédkerületi parancsnokság segédtszti teendőit látta el Kassán. 1895. május 1-jén ezen beosztásában nevezték ki őrnaggyá. 1896. október 15-től ismételtén a honvéd Ludovika Akadémián szolgált, ahol a honvéd törzstiszti tanfolyam tanáraként fejtett ki hasznos tevékenységet. (A honvéd törzstiszti tanfolyam célja az volt, hogy az előléptetésre alkalmas századosok a törzstisztek – az őrnagyok, az alezredek és az ezredek tartoztak ebbe az állománykategóriába – számára szükséges elméleti ismereteket megszerezzék.) 1897. november 1-jén alezredek kinevezést kapott tanári beosztásában, majd 1900 márciusában, a vezérkar újraszervezésekor a vezérkari testületbe került. 1900. november 1-jén vezérkari ezredessé léptették elő.

1902. február 18-tól a magyar királyi honvéd törzs- és felsőbb tiszti tanfolyam ideiglenes, majd 1902. október 9-től e tanfolyam tényleges parancsnokaként foglalatalkodott a budapesti honvéd Ludovika Akadémián. Összesen 13 évet töltött tanári alkalmazásban. Tantárgyai és tanítványai a szívéhez nőttek. Előadásait érdekesség, szónoki erő, mély filozófiai keret, rendkívüli katonai és általános tájékozottság jellemezték. Az ő nevéhez fűződik a tanítás során az alkalmazó módszer meghonosítása hadtörténelmi példák alapján. Korabeli előjárói jellemzése szerint:

„Határozott, nyugodt jellem, igen jó szellemi képességgel és felfogással, jó térképész és jó lovas. Ismereteit irodalmilag kiválóan érvényesíti. Előjárók iránt tiszteletteljes, engedelmes, nyílt, egyenrangúak iránt előzékeny. Alárendeltek iránt határozott, következetes, gondoskodó, szellemükre kedvezően hat, bizalmukat bírja, fegyelmet és rendet fenntartani tud. Igen kedvelt bajtárs. Magas termetű, erős, egészséges, a fátadalmak elviselésére békében és háborúban alkalmas. Magasabb parancsnokságok betöltésére kiválóan alkalmas.”

1904. október 28-án a budapesti magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. ügycsoportjának főnöke lett, ami mély emberismeretet és nagy munkabírást követelt. Csoportfőökként kedvesen és előzékenyen fogadott mindenkit, a kérelmeket

a legnagyobb türelemmel hallgatta végig, s ha csak lehetett, kedvezően intézte el azokat. Alárendeltjei, beosztottjai kedvelték egyenes jelleme, bizalmat teremtő követelménytámasztása, gondoskodása és magas műveltsége miatt.

Honvédelmi miniszteri tevékenysége

1907. május 1-jén beosztásában császári és királyi vezérőrnaggyá, azaz az Ausztria–Magyarország haderejében rendszeresített legalacsonyabb tábornoki rendfokozatba nevezte ki a birodalom uralkodója. Szakértelmét uralkodói körökben is elismerték. 1910. január 17-én Hazai tábornokot I. Ferenc József magyar honvédelmi királyi miniszterré nevezte ki, s egyidejűleg szolgálaton kívüli viszonyba került. Első beszédét általános helyesléssel fogadták a magyar parlamentben, hiszen kiváló szónoki tehetséggel is megáldotta a sors. (Miniszteri megbízásával párhuzamosan, 1910 és 1917 között nemzeti munkapárti programmal a losonci választókerület országgyűlési képviselője is volt.) Hétéves hivatali ideje alatt többször is előléptették: 1910. november 1-jén császári és királyi altábornaggyá, 1914. augusztus 1-jén gyalogsági tábornokká, 1916. november 1-jén vezérezredessé nevezték ki. (Utóbbi rendfokozatot csak 1915 májusában, német mintára vezették be a Monarchia hadseregében.) Kihangsúlyozandó, hogy Hazai Samu vezérezredes volt a legmagasabb rendfokozatot és beosztást elért zsidó származású tiszt az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejében. Miniszterségének idején (gróf Khuen-Héderváry Károly, Lukács László és gróf Tisza István kormányában is miniszter maradt) a magyar királyi Honvédség igen látványos fejlődésen ment keresztül, annak haditechnikai korszerűsítése, továbbá minőségi és mennyiségi fejlesztése terén elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Miniszteri hivatali ideje alatt szervezték meg a honvédcsoportok pénzügyeinek kezelésére a gazdasági hivatalokat, az ő érdeme volt többek között a honvéd építési szolgálat és a honvédorvosi tisztikar modern szemléletben történt átszervezése, a honvédalakulatoknál a műszaki kiképzés korábrinál alaposabb megszervezése is. Vezetése alatt a budapesti Honvédelmi Minisztériumban költségvetési osztály létesült, a honvéd nevelő- és képzőintézetekben szabályozták a nyugati nyelvek tanítását, a méneskart a császári és királyi hadsereg alárendeltségéből áthelyezték a magyar királyi Honvédség kötelékébe. Az első világháború kitörése előtti folyamatos szervezőmunkájának betetőzését az általa beterjesztett és a Magyar Országgyűlés által az év júniusában elfogadott 1912. évi új véderő és honvédségi törvény – az 1912. évi XXX. és XXXI. törvénycikk – képezte,

amellyel az 1868 decemberében történt felállításától kezdve a Monarchia szárazföldi fegyveres erején belül hivatalosan csupán a császári és királyi hadsereg kiegészítő részének, mintegy miliciának, vagyis második vonalhoz tartozó haderőnek tekintett magyar királyi Honvédséget tulajdonképpen a közös hadsereggel egyenlő értékű, bevetettségét tekintve első vonalbeli intézménnyé tette. A fentebb említett törvények rendelkezései alapján a Honvédség éves újonclétszáma a kétszeresére nőtt, és 1914-ben már elérte a 25 ezer főt. 1913 márciusában állították fel a korábban egyáltalán nem létezett magyar királyi honvédtüzérséget nyolc táborigyűléses ezreddel és egy lovas tüzérosztállyal, ami tökéletesen beleillett a Monarchia egész tüzérségi fegyvernemének fejlesztési koncepciójába. A Honvédség 1914-re történt átszervezése után a békeállományú alakulatok 32 gyalogezredet, 10 lovasezredet, 34 tüzéruteget, továbbá 30 gyalog- és 4 lovas géppuskás osztagot tettek ki. 1914 nyarán, az első világháború kirobbanásakor a Monarchia haderejében több mint hárommillió kiképzett katona állt rendelkezésre 6 hadsereg 16 hadtestének 52 gyalog- és 11 lovashadosztályában. Magyarország ebből 19 közös és 9 honvéd gyaloghadosztályt, 4 közös és 2 honvéd lovashadosztályt állított ki. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar királyi Honvédség fejlődésének legmeghatározóbb időszaka Hazai Samu miniszterségének idejére esett.

A háborús készülődés jegyében Hazai tábornok nevéhez fűződik még többek között a hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvény parlamenti elfogadtatása, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekre vonatkozó törvények végrehajtásának szabályozása, a lovak és járművek szolgáltatását szabályozó 1912. évi LXIX. törvény cikk végrehajtása, az új népfelkelési szolgálati utasítás kiadása, a modern honvédségi bünvádi eljárásról szóló törvény életbe léptetése is.

A magyar ifjúság katonás nevelésének céltudatos szervezése is Hazai Samu érdeme. Az erre vonatkozó rendeletet ugyan már 1908-ban kiadták, de a lövészbizottságok és ifjúsági lövésztanfolyamok csak akkor kezdtek megalakulni, amikor Hazai megfelelő anyagi támogatást, oktatókat, fegyvereket és lőszert bocsátott a tanfolyamok rendelkezésére. Az első világháború kitörésekor már 400 ifjúsági lövésztanfolyam működött Magyarországon mintegy 20 ezer taggal.

Az egész Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres ereje számára a dualizmus békeéveihez képest a legnagyobb kihívást az 1914. július végén kirobbant első világháború jelentette. Számos korabeli osztrák–magyar tábornoktársához hasonlóan Hazai Samuról is elmondható, hogy nem vett részt valamelyik, a Monarchia haderejének részvételével 1914 előtt zajlott hadjáratban (például Bosznia–Hercegovina 1878-as okkupációjában, a Novi Pazar-i szandzsák 1879-es megszállásában, az 1869-ben és 1882-ben lezajlott dél-dalmáciai

és hercegovinai felkelés leverésében), vagy megfigyelőként a dualizmus időszakában lezajlott különböző külföldi katonai missziókban, helyi háborúkban (például az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban, vagy az 1912–13-ban zajlott két Balkán-háborúban), így ő sem rendelkezett konkrét harctéri tapasztalatokkal az első világhégés kirobbanásakor.

A Honvédelmi Minisztérium világháború alatti zavartalan működése is Hazai tábornok kiváló tehetségét bizonyította. A háborús mozgósítás végrehajtása, a kilenc gyalog- és két lovashadosztályba, valamint 34 tüzérütegbe összevont honvédcsoportok frontra szállítása, a korábban csupán papíron létezett magyar királyi népfelkelő alakulatok létrehozása, felszerelése, felfegyverzése és harctéri vagy hátországi alkalmazásuk megszervezése, továbbá az első világháború alatti ember-, állat- és anyagvesztések pótlása is mind hatalmas feladatot rótt a Hazai Samu által vezetett minisztériumra. A miniszter az első világhégés idején a csapatok fegyver- és lőszerellátásának biztosítása és annak fokozása terén is nagy érdemeket szerzett, így a fronton harcoló honvédelmagulatok lőfegyverekben és munícióban sohasem szenvedtek hiányt.

A korábbi pályafutása során már hasznos tapasztalatokkal felvértezett és tehetséges tábornok három éven át kiválóan teljesítette kötelességét, és jól megfelelt a háború által támasztott rendkívüli igényeknek, kihívásoknak. A világhégés során természetesen nem csak Budapesten szolgált. Igen sokat utazott. Mindegyik hadszíntéren meglátogatta az ott harcoló magyar honvédeket. A csapatokhoz lelkesítő szónoklatokat intézett. Személyesen, közvetlen benyomásai alapján tájékozódott a katonák ellátásáról, életkörülményeiről, szükségleteiről, óhajairól és nem utolsósorban a hadi helyzet alakulásáról.

Az újítások terén is felhívta magára a figyelmet. Maga szerkesztett egy tüzérségi lőszert, amelynek robbanótöltete a már létezőkéhez képest nagyobb és hatékonyabb volt, és amelyet a Honvédségről és Hazairól „H-tölténynek” neveztek el. A javított ágyúlőszer rendszeresítése szintén a miniszter érdeme.

Hazai Samu tábornok igyekezett az öntevékeny és a bécsi birodalmi hadvezetéstől kevésbé függő gondolkodásmódot meghonosítani a budapesti Szent György téri minisztériumban. A hadseregparancsnokok egy része közvetlenül Hazaihoz fordult, ha fontos szervezési vagy utánpótlási kérdésekről volt szó, vagy ha a harctéren kedvezőtlenre fordult a helyzet. Kiváló példát szolgáltattott erre Svetozar Boroević gyalogsági tábornok, a 3. osztrák–magyar hadsereg parancsnoka, aki az 1914 decemberében az orosz hadszíntéren lezajlott limanowai csata idején – a magyar honvédelmi miniszternek az uralkodónál történt közbenjárására – két honvéd gyalogdandárt és egy gyaloghadosztályt kapott erősítésként,

amelyekkel sikeresen vehette fel a harcot a túlerőben lévő „orosz gőzhengerrel” szemben, és nyomást gyakorolhatott a szemben álló cári csapatokra.

Hazai kezdeményezte a magyar királyi Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum létrehozását is. 1915-ben megszervezte a Honvédelmi Minisztérium Láng Boldizsár vezette 1/a. osztályán belül a levéltári alcsoportot, amely a harctérről közvetlenül megkapta a magyar királyi honvéd, valamint a magyar királyi népfelkelő seregtestek iratait, s azokat a bécsi császári és királyi Hadilevéltárba szállítás előtt lemásolva, megvetette a csak 1919 elején létrejött és máig – Hadtörténeti Intézet és Múzeum néven – létező katonai és tudományos intézmény alapjait.

Az osztrák–magyar fegyveres erő utánpótlási ügyeinek főnöke

IV. Károly király 1917. február 8-án Hazai Samu vezérezredest felmentette magyar honvédelmi miniszteri tisztségéből, amelyet több mint hét esztendőn át látott el, és az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlási ügyeinek főnökévé nevezte ki. Hazai vezérezredest ettől fogva az osztrák–magyar haderő vezérkari főnöke után a második legfontosabb beosztást töltötte be a birodalom fegyveres erejében. Feladata Bécsben az emberek, az állatok, a lőszer, a hadianyagok, a felszerelés pótlása és a harcolókhöz történő eljuttatása volt. Az utánpótlásügyek vezetőjeként Hazai tábornok rendet teremtett a haderő katonai nyilvántartásában. Hozzá kapcsolódik, hogy a nőket egyre szélesebb körben alkalmazták katonai segédszolgálatra a hadszíntéren és a hátszágban. Célirányos intézkedésekkel Hazai elérte, hogy csökkent a haderő emberutánpótlás-szükséglete, aminek eredményeként lehetővé vált, hogy a katonaságot időnként a termelésben munkaerőként is alkalmazzák, továbbá a védkötelezettség korhatárát nem kellett bővíteni, sőt az idősebbeket elbocsáthatták a hadseregből.

Ausztria–Magyarország olasz hadszíntéren bekövetkezett katonai veresége után, a háború végét jelentő padovai fegyverszünet aláírásának napján, 1918. november 3-án rendelkezési állományba, majd 1918. december 1-jén (számos magas rendfokozatot viselő tábornoktársához hasonlóan) nyugállományba helyezték. Azt követően Budapesten élt. A Magyarországi Tanácsköztársaság fennállása idején letartóztatták, és túszként fogva tartották. 1922. január 7-től a magyar királyi Állami Hadianyaggyár elnökeként tevékenykedett. 1942. február 10-én hunyt el Budapesten, a XII. kerületi Böszörményi út 6. alatt. Három nap múlva helyezték örök nyugalomra a budapesti Farkasréti temető 28-as parcellájában.

Címei és elismerései

Élete és katonatiszti pályafutása során Hazai Samu vezérezredes számos címet és rangot birtokolt. 1910. december 14-én valóságos belső titkos tanácsosi címet, 1912. szeptember 13-án magyar bárói rangot, 1916. február 22-én ezredtulajdonosi címet (a szegedi kiegészítésű császári és királyi 46. gyalogezredét) adományozott számára a birodalom uralkodója. 1925. február 10-től 1929. december 16-ig a Magyar Katonai Írók Körének első (társ)elnöki posztját is betöltötte, 1927-től 1942-ig a Magyar Országgyűlés felsőházának örökös, élethossziglani tagja volt.

Hazai vezérezredes pályája folyamán számos magas osztrák–magyar és külföldi katonai kitüntetésben részesült. 1898. december 2-től a Jubileumi Emlékérmét a fegyveres erő számára, 1900. március 8-tól a Bronz Katonai Érdemérmét piros szalagon, 1901. április 28-tól a Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztályát, 1904. június 3-tól az Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztályát, 1908. április 10-től az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjét, 1908. december 2-től a Katonai Jubileumi Keresztet, 1911. április 28-tól a Katonai Tiszti Szolgálati Jel II. osztályát, 1913. augusztus 12-től az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályát, 1915. február 3-tól a Katonai Érdemkereszt I. osztályát hadidíszítménnyel, 1915. március 3-tól a Vörös Kereszt Érdemesillagát hadidíszítménnyel, 1916. június 1-jétől az Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztjét (1916. augusztus 10-től hadidíszítménnyel), 1916. november 25-től a Nagy Katonai Érdemérmét, 1917. február 19-től a Nagy Katonai Érdemérmét hadidíszítménnyel és ismétlőpánttal, 1918. augusztus 12-től a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel és gyémántokkal kitüntetésekkel mondhatta magáénak.

A külföldi kitüntetések közül 1909. október 19-től a spanyol Katonai Érdemrend nagykeresztjét, 1910. november 20-tól a porosz Vörös Sas-rend I. osztályát, 1913. február 13-tól a montenegrói függetlenségi (I. Danilo) Érdemrend I. osztályát, 1915. április 12-től a német (porosz) Vaskereszt I. és II. osztályát, 1915. december 30-tól a Bajor Katonai Érdemrend nagykeresztjét kardokkal, 1916. január 17-től a württembergi Korona-rend nagykeresztjét kardokkal, 1916. január 29-től a szász Albrecht-rend nagykeresztjét csillaggal és kardokkal, 1916. április 5-től a porosz Vörös Kereszt Érem II. és III. osztályát, 1917. február 20-tól a török Medzsidi-rend I. osztályát, valamint a török arany Imtiaz Érmét és a török Háborús Emlékérmét (Vasfélhold) viselhette egyenruháján.

Hazai Samu a magyar királyi Honvédség, illetőleg az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejében vezető és egyben történelmi szerepet töltött be.

Rátermettségét ékesen bizonyítja, hogy a dunai birodalom haderejének egyik legkimagaslóbb alakja lett. Származása folytán ez igen nagy eredménynek számított a korszakban. Ő volt a legmagasabb rendfokozatot és beosztást, a legnagyobb karriert elért zsidó származású tiszt a Monarchia haderejében, amelynek csupán hét izraelita származású tábornoka volt az első világháborúban. Kiérdemelte uralkodójának teljes bizalmát, alárendeltjeinek ragaszkodását, mindezt kiváló tehetségének, alapos katonai és széles körű általános tudásának, hazaszeretetének, akaraterejének és bölcs előrelátásának köszönhetően.

Hazai Samu jelentősebb munkái

Az osztrák–magyar és orosz harctéri és harci szabványok összehasonlítása. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 10. (1883), 4. 320–340.

A háború géniusai (Harcászati csevegés). *Ludovika Akadémia Közlönye*, 14. (1887), 11. 780–790.

A X. századbéli magyar hadügyről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888), 389–407. és 549–561.

Az 1888-iki bakonyvidéki hadosztály keretgyakorlat. A *Ludovika Akadémia Közlönye* külön füzet, Budapest, 1889.

Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3 (1890), 211–228.

Harcászati feladatok a terepen. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 18. (1891), 6–7. 557–648.

(Hamay Béla szds. hadbíróval): Clausewitz „A háborúról”. Első könyv. (Magyarra fordította, magyarázatokkal és észrevételekkel látta el). A *Ludovika Akadémia Közlönye* külön füzet, Budapest, 1891–1892.

A gyalogság támadásának lényege és a védelem a „gyalogsági gyakorlati szabályzat” tükrében. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 19. (1892), 5. 486–509.

(Vághó Ignáccal): Hadseregszervezet a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyama számára. Budapest, 1894.

A m. kir. honvédségi gyaloghadosztály-keretgyakorlat 1894. évben. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 22. (1895), 6–7. 419–465.

A magyar királyi honvéd lovashadosztály keretgyakorlat 1894-ben. A *Ludovika Akadémia Közlönye* külön füzet, Budapest, 1895.

A csatatér két problémája. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 23. (1896), 1. 6–22.

Az abessiniai hadjárat. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 24. (1897), 3. 273–319.

- A törzstiszti tanfolyamra való előkészület, annak szervezete és oktató eljárása figyelembevételével. *Ludovika Akadémia Közlönye*, 24. (1897), 5. 489–514.
- Applicatorisch taktische Aufgaben abgeleitet aus den Operationen und Gefechten an der Iser vom 23–29. Juni 1866*. Budapest, 1899.
- Alkalmazó harczászati feladatok az Iser környékén 1866. június 23-tól 29-ig lefolyt hadműveletek- és ütközetekből*. Budapest, 1899.
- A háború géniusai*. Budapest, 1910.
- A háború tényezői*. Budapest, 1915.
- Klobučar Vilmos báró. *Magyar Katonai Közlöny*, 13. (1925), 5–6. 395–399.
- A fegyverkezés csökkentésének kérdése. *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1932), 2. 1–17.

Irodalom

- Ács Tibor – Balogh Gyula – Bencze László: *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994.
- Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok*. Budapest, Argumentum, 2010.
- Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2015. 209–235.
- Balla Tibor: Zsidó tábornokok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében, 1868–1918. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016), 3. 713–733.
- Berkó István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története 1868–1918*. Budapest, Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1928.
- Böllönyi József – Hubai László: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Csaszkcóczy Emil: Hazai Samu báró 1851–1942. *Magyar Katonai Szemle*, 12. (1942), 3. 656–658.
- Gabányi János: Hazai Samu báró. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922), 1. 1–13.

Forrás

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Tiszti anyakönyvi lapok 2682